ZA VZDĚLÁNÍM

KNÍŽKY PRO KAŽDÉHO

ZA ÚČASTI OSVĚTOVÉHO SVAZU
POŘÁDÁ PROF. DR. PETR ZENKL.

UNIV. PROF.
DR. JAR. BIDLO:

# KULTURA BYZANTSKÁ

Sv. 84.

NÁKLADEM
JOS. R. VILÍMKA V PRAZE.

60 h

ZA VZDĚLÁNÍM.

KNÍŽKY PRO KAŽDÉHO.

# KULTURA BYZANTSKÁ

JEJÍ VZNIK A VÝZNAM.

NAPSAL

UNIV. PROF. DR. JAR. BIDLO.

V PRAZE

NAKLADATEL JOS. R. VILÍMEK

SPÁLENÁ ULICE

1917.

# I.

1. Středověké dějiny evropského lidstva vyvíjejí se ve formě dvou kulturních sfér, oblastí, svou povahou se značně od sebe lišících, totiž ve formě kultury západořímské nebo románsko-germánské a ve formě kultury východořímské, byzantské nebo řecko-slovanské. Jest otázka, jak vznikl tento kulturní dualism, dvojitost, která, ač v novém věku čím dále tím více jest utlumována podmaňovacím postupem civilisace západoevropské, přece se dosud v některých oborech společenského života houževnatě drží, zvláště v ovzduší náboženskopolitickém.

2. Přehlížíme-li průběh dějin starověkých (v obvyklém toho slova smyslu), pozorujeme, že základním rysem jejich jest vývoj soustřeďovací a sjednocovací a že jeho konečným výsledkem jest vytvoření jediného státního organismu ze zemí lemujících širokým pásmem moře Středozemské — říše římské, v níž jednotlivé, dříve samostatné, politické celky a jednotliví národové se svými kulturami a náboženstvími dali vznik jednotné, synkretistické, smíšené a kosmopolitické, světoobčanské kultuře universální, světové říše římské, jed-

notně ovládané svými císaři. Opačným směrem vyznačuje se proud dějin středověkých. Místo jednotné, universální říše římské nastupuje řada státních útvarů rázu národního, které se však čím dále tím více drobí v nepřetržitou řadu država místních, kmenových, rodových, zájmových, a místo občanů římských, podrobených v zásadě a podle práva stejným povinnostem, požívajících stejných práv a podřízených stejným způsobem všemohoucí ústřední moci vládní, stávají se nositeli a představiteli státu a jeho zájmů stavové, lišící se svými výhodami, výsadami a povinnostmi a vymykající se různými právy jednotící moci ústřední. Zkrátka, proti starověkému směru nebo proudění sjednocovacímu, soustřeďovacímu a připodobňovacímu stojí ve středověku proudění a snahy rozdělovací, odstředivé a rozlišovací — diferenciace proti integraci, centrifugálnost proti koncentraci. Z nejvýznačnějších a nejdůležitějších úkazů tohoto dění jest vznik zvláštní kultury východoevropské nebo byzantské nebo řecko-slovanské.

3. Kultura východoevropská jest výtvor čistě středověký, takže možno říci, že se počíná tam, kde se počíná středověk, a naopak, že se středověk počíná tam, kde se začíná vytvářeti z jednotné kultury římské doby císařské zvláštní kultura evropského východu — a ovšem i zvláštní kultura evropského západu, neboť obě tyto kultury jsou výtvory souběžné. Obě středověké kultury evropské možno srovnati se dvěma větvemi, které vyrůstají z jednoho kmene kultury antické, jak se vytvořila za římského císařství smíšením různorodých kultur národů podrobených s kulturou národa panujícího.

4. Jako država národů podrobených splynuly zenáhla jakožto provincie ve velikém tělese říše římské, tak i národové sami z veliké části byli pohlceni živlem románským, který se velmi rychle po celé říši rozléval hlavně pomocí římských kolonií a legií po celé říši roz-

ložených a pomocí římské správy i římského práva. Výsadní a výhodné postavení římských občanů přitahovalo živly jinonárodní, aby ve službách římského státu si zjednávaly zásluhy, které bývaly odměňovány udílením římského občanství. Jaký účinek mělo udílení práva občanského na Neřímany, viděti z příkladu apoštola Pavla, jenž, ač Žid, hlásí se sebevědomě v soudním processu o svá práva jako občan římský. Národové západní, zvláště Iberové a Keltové, kteří se vzdělaností svou nemohli měřiti s Římany, podlehli pořímštění rychleji a úplněji než národové východní, kteří nad Římany vzdělaností svou předčili, jako zvláště Řekové. Nejrychleji romanisovali se obyvatelé poloostrova Pyrenejského, neboť již v 1. století po Kr. byl ve vojště římském veliký počet Pyrenejců a také první provinciálové na trůně císařském pocházeli z poloostrova Pyrenejského (Traján a Hadrián). Jednak romanisace, čím dále úspěšnější a hromadnější, jednak stále hojnější udílení římského práva občanského připravovalo vyrovnání mezi Italií a provinciemi v jejich vzájemném postavení, takže Italie znenáhla pozbyla svého výsadního, nadprávného postavení a postavena na roveň provinciím jakožto správní jednotka, spravovaná a ovládaná týmže způsobem mocí ústřední jako jiné správní oblasti. Poněvadž vojsko římské bylo nutno čím dále tím více doplňovati barbary a ježto barbaři službou vojenskou nejvíce nabývali římského práva občanského, přestalo právo to býti výsadou národa panujícího, hlavně v Italii obývajícího, a rozšířilo se na všecky obyvatele veleříše římské. Ještě císař Augustus, aby udržena byla převaha Italie nad provinciemi, snažil se prováděti zásadu, že vojenskou službu v legiích pravidelného vojska mohou konati pouze římští občané, ale ve skutečnosti již tehdy služba v legii byla spíše podmínkou k nabytí občanského práva nežli občanské právo podmínkou pro konání služby vojenské, poněvadž římští občané

se čím dále tím méně hlásili k službě vojenské. Za Flaviovců již vůbec vymizeli z vojska obyvatelé Italie. Z hlavních podporovatelů vývoje směřujícího k vyrovnání rozdílu národnostních, k smíšení a sloučení různých národních a kulturních živlů v jednotné obyvatelstvo římských občanů jest císař Hadrián (117—138), jenž pocházeje z pořímštěného obyvatelstva hispanského chtěl civilisovati barbary službou vojenskou. Afričan Septimius Severus (193—211) dovršil úplné srovnání Italie s provinciemi ve věcech vojenských, správních a finančních a syn jeho M. Aurelius Antoninus Caracalla (211—217) rozšířil občanské právo římské na všecko svobodné obyvatelstvo říše (constitutio Antoniniana). Od té doby všichni obyvatelé říše římské začali se pokládati za Římany a pozbývali vědomí ethnografického rozdílu jak mezi sebou a Římany původními, tak i sami mezi sebou. Jak hluboko pronikly důsledky toho, jest viděti odtud, že se i středověcí potomci starých Helénů pokládali a nazývali Římany — *Ῥωμαῖοι*, kdežto výraz Helén značil ve středověku pohana. Splynutí různorodých živlů národních v jedinou hromadu římských občanů podporováno bylo ovšem i hojným vzájemným stykem a míšením jednotlivých národů mezi sebou, usnadňovaným výbornými silnicemi a zvláště ovšem snadnou a živou dopravou po moři Středozemním a jeho odbočkách, které byly nejdůležitějším pojítkem zemí a národů Římany ovládaných. Veliká obchodní města, zvláště východní, jako Alexandrie a Antiochie, měla velmi pestré obyvatelstvo, které se hojně mísilo. V Antiochii jako Bordeaux, v Alexandrii jako v Cadixu bylo možno najíti téhož všudypřítomného kupce, vojáka, učence-učitele. Císařové Dioklecián (284—305) a Konstantin Veliký (306 až 337) za účelem snadnějšího vladaření, jehož přední zřetel obracel se k obraně říše proti vnějším nepřátelům na dvou průčelích (totiž proti Germánům a Peršanům), usilovati co možná zjednodušiti a ujed-

notiti různorodé a složité poměry římských občanů. Pro utlumení a odstranění místních a národních zájmů provedeno nové rozdělení říše na malé provincie, které nepřipomínaly zaniklých někdejších držav národních. Egypt, který od doby císaře Augusta, kdy byl přičleněn k říši římské, zachovával postavení zvláštní, takže tam císař římský vládl jako král egyptský, teď zařaděn byl také mezi provincie. Řím přestal býti sídelním městem panovníkovým a zůstal jen jakýmsi ideálním hlavním městem říše. Již od doby císaře Aureliána (270—275) podrobeni byli římští občané těžkým povinnostem ve prospěch státu. Dioklecián pokračuje ve šlepějích jeho vytvořil z toho celou soustavu občanských povinností. Na majetné občany (na členy městských rad a na velkostatkáře po venkově) uvaleno bylo ručení za náležité odvádění uložených daní, zvláště naturálních, což stát zabezpečoval sobě tím, že majetné občany násilně přidržoval k zastávání úřadů městských. Majetní pak, aby si zabezpečili poplatníky, za něž měli ručiti, usilovali o to, aby je pevně připoutali k jejich bydlišti a zaměstnání. Tak malorolníci nebo malí nájemníci pozemků velkostatkářských stávali se jakýmisi nevolníky velkostatkářů nebo velikých nájemců rozsáhlých statků císařských a drobný městský lid, zvláště živnostníci, nevolníky členů městských rad čili kuriálů. Poněvadž na všech skoro povoláních lpěla tíha státních povinností a břemen, a poněvadž tudíž jejich nositelé rádi svá povolání opouštěli, stát byl nucen násilně je při nich přidržovati, a tak řada povolání a živností stala se dědičnými — na př. vojenství, dodavatelství obilí, pekařství, hornictví, tkalcovství (zvláště purpuru), zbrojařství atd. Zkrátka, v době Diokleciánově a Konstantinově bylo provedeno takřka všeobecné imobilisování, spoutání společnosti mnoha těžkými povinnostmi státními a proměnění v řadu dědičných, vzájemně uzavřených vrstev, které měly to společné, že všecky sloužily státu a že se tudíž dosavadní svobodní občané stali skutkem

poddanými. V té věci tedy nebylo mezi nimi rozdílu, leda co do druhu a stupně jejich povinností a břemen. Byla to, jak Harnack praví, svého druhu demokratisace různorodé dříve společnosti římské, záležející v poměrném vyrovnání rozdílů vrstvových, takže se na př. stav rolníků zhoršením přiblížil stavu otroků a postavení otroků se jistou měrou zlepšilo, pokud totiž otroku, dříve v domácnosti pánově zaměstnávanému, povolováno více nebo méně samostatné působiště na způsob nájemce na pozemcích pánových. Důsledkem zhoršeného politického a hmotného stavu obyvatelstva římské občanství mění se v indiferentní, jednotvárné lidství a pokračujícím odnárodňováním vytváří se světoobčanské, kosmopolitické smýšlení a nazírání. Římský občan stává se beznárodním.

5. Jest přirozeno, že ve společnosti, takto po stránce národní i sociálně-politické ujednocené, vytvářely se i podobné nebo stejnorodé názory o světě, zejména pak názory náboženské. Staré náboženství římské mísilo se hojně s nově přinášenými představami cizími. Vzájemným působením různorodých představ náboženských přizpůsobovaly se vzájemně jednotlivé kulty, vyvíjela se náboženská snášelivost a vzájemné míšení čili synkretism náboženských představ a cítění. Vývoj tento byl vydatně podporován prováděním staré náboženské politiky římské, jež pečovala o zdomácnění a přizpůsobení cizích kultů náboženství římskému. Tak celý Olymp řeckých bohů nalezl místo v pantheoně římském. Po bozích řeckých následovali bohové helenističtí a vůbec orientální, zejména Isis, Serapis, Kybele a zvláště perský Mithras, jejichž kulty se těšily rostoucí oblibě i v nejzápadnějších částech říše. Ze všech těchto různorodých náboženství a kultů, jež v říši římské měly stejné oprávnění, vytvořuje se znenáhla, nepozorovatelně jakýsi souhrn náboženských představ, společných všem občanům římským. Na základě nepřetržitého odumírání jedněch představ a vznikání a pří-

livu představ jiných vytvořuje se jakési nové jednotné náboženství, které se dobře hodí k unifikačním, ujednocovacím snahám moci státní, projeveným již úsilím císaře Augusta reformovati náboženství římské tak, aby bylo přijatelné všemu obyvatelstvu jeho říše. Tehdejší filosofie, která projevuje názor, že mezi náboženskými tradicemi různých dob a zemí nemůže býti odporu, protože všecky pocházejí původně od téhož jediného božství, a snaží se uvésti je ve vzájemný souhlas, značně přispívá k uspíšení tohoto náboženského synkretismu, který se zároveň stává i synkretismem kulturním vůbec tou měrou, jakou se toto smíšené náboženství čím dále tím více stává nejdůležitějším výtvorem a projevem kultury doby císařské.

6. Jaké síly a převahy nabylo náboženské cítění a zájem v životě a názorech tehdejší společnosti, jest viděti nejpatrněji na tehdejší filosofii, ať směru stoického nebo novoplatonského. Příznačné jsou tu názory Plutarcha, jenž filosofii ukládá, aby léčila slabost a nemoc duše. Filosofie pěstuje se vůbec tehdy hlavně za tím účelem, aby byl člověk vyzbrojen proti pohromám osudu. Proto se zájem její soustřeďuje k otázkám nadzemským, nadpřirozeným, k metafysice a zvláště k záhadám náboženským, takže se mění v theosofii a přímo i v theologii. V době Kristově alexandrijský Žid Filo pokoušel se sloučením náboženství židovského s novoplatonstvím a stoictvím vytvořiti jakési filosofické náboženství a filosofie vůbec pak tímto směrem pokračovala tak, že byla po celý středověk pokládána jen za služku theologie.

7. Filosofie novoplatonská, poslední to fáze filosofie antické a helenistické, vzniklá sloučením nauk platonských s filosofií Aristotelovou a stoickou, jakož i s mystickými živly náboženskými, vytvořena byla hlavně Plotinem (204—270). Pokládá za nejvyšší cíl člověka vidění boha a splynutí s ním nadpřirozeným vytržením a viděním čili extasí a doporučuje zvláštní způsob

přípravy k dosažení stavu vytržení a vidění, totiž sebetrýzeň (askési), pohlavní a potravní zdrželivost, požívání stravy rostlinné, pokání a různé obřady, jimiž člověk nabývá zvláštního posvěcování. Novoplatonství a stoictví chtějí smířiti víru náboženskou, založenou v citu, s vědou, opírající se o smyslové dojmy a rozum, a usilují o to, aby představy náboženské podepřely důvody vědeckými. Je to ovšem následek čím dále tím hlubšího úpadku vědeckého badání, snažení a vědeckého smyslu vůbec, takže v době císařské, která ovšem pro vnější stav říše, čím dále tím horší, nebyla valně příznivа pokroku vzdělanosti, rozhošťuje se v celé společnosti římské mělká a povrchní vzdělanost, jež se dobře shoduje s její demokratisací a s politickým i hmotným úpadkem, jak výše bylo dotčeno (str. 7—8). Filosofie opouštějící cestu vědeckého, rozumového kriticismu dává se na cesty citového hodnocení a přisvojuje si mystický a mythologický způsob myšlení. Vůbec pak člověk úpadkové nebo dekadentní vzdělanosti antické zaplétá se do síti představ metafysických čili nadpřirozených, odvyká střízlivému a jasnému myšlení a slučuje různé názory, skutečnosti a zkušenosti odporující, v zásady a články víry, které tehdejší literatuře filosofické dodávají jakési chorobovědné, pathologické povahy. Stoikové a platonikové pokládajíce náboženské názory vrstev lidových za plody skutečného božského zjevení, přizpůsobují světový názor filosofický názorům lidovým a přijímají tudíž zvláště víru v duchy, které pokládají za jakési střední bytosti mezi božstvím a lidmi, dále víru ve všeliká zjevení, v proroctví, v předzvěsti ve snách, v předpovídání budoucnosti ze vzájemné polohy hvězd čili v astrologii a p.

8. Filosofie jest jakýmsi exponentem čili ukazatelem názorů a smýšlení vzdělanců. Co se na těchto pozoruje, větší měrou ještě lze nalézti ve vrstvách lidu obecného. Lze říci, že člověk dekadentní antiky vůbec naprosto jest ovládán zájmy a cítěním náboženským,

jemuž se podřizují zájmy občanské a pozemské vůbec. Věc, která tak patrně označuje povahu středověkého názoru světového, má tudíž své kořeny v kulturně-politickém vývoji římské doby císařské. Nejpříznačnějším zjevem této doby jest všeobecně rozšířená víra v úplnou změnu, v převrat dosavadních neutěšených poměrů v jakousi novou říši míru a blaha, který provede nějaký polobůh nebo bůh-člověk, božstvem samým seslaný, jenž vysvobodí, vykoupí lidstvo z jeho útrap a obnoví celý svět. Za takového spasitele světa pokládán byl na př. Osiris, Hermes Trismegistos, Adonis, Attis, Marduk, Tammuz a později zvláště Mithras, jehož příští mělo býti zvěstováno andělem. S věrou v příchod vykupitele nebo spasitele světa souvisí veliká obliba a rozšíření kultů mysterických čili tajných náboženských bohoslužeb, obřadů i úkonů, jimiž se účastníci domnívali nabývati zvláštní přípravy k budoucímu svému styku a po případě i ke spojení s božstvím. Středem většiny kultů mysterických jest víra v boha, který trpí, ale posléze vítězí nad svými nepřáteli, nebo který umírá a vstane z mrtvých, odchází do říše mrtvých a vstupuje pak na nebesa.

9. Příznakem nového, v podstatě jednotného náboženství, které se tvoří míšením různých věr a kultů, jest představa jednoho boha všeovládajícího čili monotheismus, který ovšem prostoupen je silně názory pantheistickými, vidoucími ve všem všudy na světě části nebo projevy nesmírné, všudypřítomné božské bytosti. Různé odstíny tohoto pantheistického monotheismu shodují se v jistých základních, všem společných představách: Svět jest hmotný organismus, jejž oduševňuje jediný, věčný, všemohoucí bůh, obklopený dvorem andělů, kteří lidem jeho vůli zjevují a jemu zase sdělují přání a prosby jeho lidských poddaných. Představa filosofičtější pojímá boha jako mocnost nekonečnou, jež celou přírodu naplňuje svými nesmírnými silami. Tento nevyslovitelný bůh zjevuje se zvláště ve stkvou-

cím jasu éterického nebe. Mravní čistota a svatost jsou nevyhnutelnou podmínkou k dosažení života věčného. Náboženské obřady očišťují lidského ducha, jenž je vlastně částí božství nebo jakýmsi padlým bohem, který musí na zemi prodělat jistou zkoušku, než se může vrátiti zase tam, odkud vlastně pochází. Zbožné duše opouštějíce vězení svého těla vystupují do výšin, kde krouží nebeské hvězdy, aby navždy žily v nekonečném jasu ve sférách nadhvězdných. Na opačné straně světa je říše temností, kde dlí zlí duchové, kteří jsou nesmiřitelní nepřátelé božství a volných lidí, přicházejí na zemi, aby tam páchali všeliké zlo i lidem škodili. Říše temností nemá však věčného trvání, neboť bude zároveň se světem viditelným zničena ohněm, při čemž všichni zlí zahynou, a spravedliví ve světě obnoveném založí říši dokonalého štěstí.

10. Již staří Otcové církevní uznávali, že v náboženství a filosofii pohanské (helenistické) obsaženo jest mnoho myšlenek čistě křesťanských, a dovolávali se názorů a výroků některých myslitelů antických (jako Seneky). První křesťanští obránci víry, apologetové, dovozují, že křesťanství jest pravou filosofií, že jest lepší, rozumnější než filosofie pohanská, antická. Pod vlivem antické filosofie vyvinula se křesťanská věrouka, takže, jak Harnack praví, evangelium dalo jí obsah a řecká filosofie formu. Shodou křesťanství s mnoha názory, snahami a tužbami, jež žily ve společnosti antické doby císařské, dlužno nepochybně vysvětliti velikou část jeho úspěchů. Nejpůvodnější historický pramen prvotního křesťanství, t. listy sv. Pavla, obsahuje, jak Deiszmann ukázal, slovní obraty, rčení, pojmy a názory běžné v současné vulgární, lidové literatuře, zachované na četných střepinách z nádob a papyrusech. Křesťanství mělo na příklad mnoho podobných a společných znaků s kulty mysterickými a bylo jaksi i jejich soupeřem a zvítězilo nad nimi nepochybně proto, že umělo pro své osvoboditelské a vykupitelské

poselství poskytnouti nejjistější záruky. Vykupitel, kterého křesťanství hlásalo, byl skutečnou osobností, která jakožto člověk chudobný a opovržený v nedávné ještě době žila mezi lidmi z vrstev nejnižších, jimž přinášela radostné poselství lepšího života nadpozemského — kdežto vykupitelé kultů mysterických byly mystické postavy z mythického dávnověku. Křesťanství hájilo zásady výlučného monotheismu, hlavního požadavku a největšího výtěžku antické filosofie, kdežto monotheism pohanský neuměl se náležitě zhostiti názorů polytheistických. Křesťanství, jež šířilo zásadu o rovnosti a bratrství všech lidí, získávalo tím vrstvy nižší. Vzdělance umělo přesvědčiti, že jeho světový názor jest pravá filosofie, a stalo se tak náhradou antické filosofie. A tak křesťanství stalo se posléze jediným náboženstvím, které v říši římské znenáhla udusilo a nahradilo všecky kulty antické, a stalo se hlavním představitelem jednotné kultury, vytvořivší se z mnohotvárných živlů těch národů, kteří v říši římské byli splynuli v jedinou hromadu občanů římských. Křesťanství, jež neznalo rozdílů stavů ani národností a jehož Bůh byl bohem všech národů a žádného z nich, dovršilo vývoj, souvisící s udílením občanského práva římského všem obyvatelům říše římské bez rozdílu jazyka, takže obyvatelstvo říše římské pozbylo úplně uvědomění národního a stalo se kosmopolitickým čili světoobčanským. Tato beznárodní, kosmopolitická a universální čili k veškerému lidstvu se obracející povaha a směr křesťanství byla také z důležitých příčin, proč moc státní, které velice na tom záleželo, aby všeliké odstředivé, ne úplně ještě potlačené snahy, zejména národní, jež by na úkor celku ještě žily, byly tlumeny a aby různorodé součástky říše byly úplně a trvale stmeleny, uznala křesťanství za činitele velmi potřebného a zorganisovanou již církev křesťanskou za svého spojence a pomocníka.

## II.

11. Římská kultura doby císařské nebo jinak dekadentní antiky, smíšená ze mnoha různorodých živlů, synkretistická a kosmopolitická nedospěla nikdy tak daleko, aby se jednotlivé její prvky a složky k nepoznání vzájemně smísily a zanikly v celku. Jest tudíž možno rozebrati, analysovati její složení a určiti jednotlivé složky. Mezi těmito složkami jsou dvě, které vynikají nad ostatní, udávají v kultuře této tón a dodávají jí určitého rázu; jsou to kulturní živly římské a helenistické, pročež se říká také kultuře dekadentní antiky nebo římského císařství kultura helenisticko-římská. Nejpatrnější rozdíl mezi nimi tkví v jejich jazyce, ježto plody kultury římské, pokud jsou vyjádřeny řečí, jsou latinské, kdežto plody kultury helenistické jsou řecké. Co jest kultura římská, netřeba šíře vykládati; je to vše, co Římané jakožto národ svým duchem a prací vytvořili, od říše římské a její správy, práv a zákonů počínaje až po plody literatury a umění výtvarného. Kultura helenistická není plodem pouze národa řeckého — plody národa řeckého nazýváme kulturou helénskou — nýbrž jest smíšenina, na jejímž vytváření vedle Řeků měli účastenství i předoasijští Indoevropané (jako Arméni a Peršané) a Semité i Hamité, obývající státy diadošské, t. j. státy, které po rozpadnutí veleříše Alexandra Velikého na jejích troskách zbudovali jeho vojevůdcové a náměstkové (diadochové), a z nichž nad jiné vynikaly říše syrská a egyptská. Vládnoucí živel řecký, z něhož pocházelo vojsko, úřednictvo a průmyslníci i obchodníci ve velikých městech, dával kultuře této jazykový a národní ráz, ale sám se ve způsobě života, v názorech o světě, ve vkusu a vůbec v duševních náklonnostech značně přizpůsobil novému svému domovu, kde Semité a Hamité byli jádrem oby-

vatelstva. A poněvadž bylo to obyvatelstvo, které mělo za sebou již tisíciletý vývoj vysoké kultury, z níž kdysi i sami Řekové dostali mnohé podněty k vytváření své vlastní kultury, řečtí uchvatitelé panství chtíc nechtíc z veliké části ponechávali v platnosti odvěký způsob vladaření, právní řády a obyčeje, jaké vládly za domorodých panovníků. Zkrátka, živel řecký ve státech diadošských přizpůsobil se podstatně předoasijskému východu čili, jak říkáme, zorientalisoval se.

12. Jak Řekové v Heladě, tak i Řekové v předoasijském orientě měli bohatě vyspělou a pokročilou kulturu, když si Římané podrobovali jejich země. Proto romanisace, kterou Římané beztoho na východě neprováděli tak usilovně jako na západě, neměla valných úspěchů, zvláště v někdejších državách diadošských (srov. str. 5). Národní država národa řeckého zůstala tudíž téměř neztenčena, ba naopak sami Římané podlehli svého druhu pořečtění. Literární a umělecké tvoření římské bylo s počátku dlouho jen odleskem a napodobením řeckého. Vzdělané a vznešené vrstvy římské, vychovávané buď řeckými vychovateli nebo vyhledávající proslulé školy v samém Řecku, užívaly jazyka řeckého ve styku společenském a písemném, jakožto jazyka vrstev nejkulturnějších. Latina sice i v helenistickém východě říše římské byla jazykem úředním, a proto pronikala poněkud i do neúředního styku obyvatelstva, ale vlastním dorozumívacím jazykem různonárodního obyvatelstva v těchto končinách zůstávala řečtina, která tím latině pomáhala plniti úlohu jazyka státního. Zajímavo, že byla řečtina tehdy namnoze pokládána za pouhé nářečí latiny. Římané byli si vědomi, že by bez sympatií živlu řeckého stěží mohli udržeti své panství na východě, ale také Řekové chápali, že jejich postavení mezi národy cizími v těchto zemích potřebuje opory politické moci římské. Vědomí toto zvyšovalo zajisté úctu Římanů k Řekům a stupňovalo řecké sebevědomí. Jestliže císař Nero prohlásil Řecko

za svobodné, nelze v tom spatřovati projev bláhovosti, nýbrž spíše nejasné tušení, co pro Římany znamenají sympatie Řeků na východě.

13. Poněvadž kultura římská měla převahu v oboru praktického života politického, státního a právního, helenistická pak v oboru theoretického, vědeckého myšlení a umělecké tvořivosti, držely si obě tyto hlavní složky kultury římské doby císařské jakousi rovnováhu. Ale od nějakého času se ukazovalo, že se rovnováha tato ruší na prospěch složky helenistické, a že tato nabývá čím dále tím větší převahy. Že k tomu dojde, uvědomil si nepochybně s jakousi geniální prozíravostí již Caesar, jenž republiku římskou chtěl proměniti v jakousi helenistickou monarchii, ovládanou neobmezenou mocí panovníkovou. Smrtí Caesarovou a vítězstvím Augustovým bylo to zmařeno, takže Augustus jest představitelem reakce, zpětné snahy, jež usiluje zabezpečiti politickému cítění a nazírání římskému, západnímu převahu nad helenistickým. Augustus snaží se smířiti a sloučiti neodvratnou změnu říše římské v monarchii s její republikánskou, starořímskou minulostí a vůbec nechce dopustiti, aby živly římské kultury zanikly v kultuře helenistické. Kdežto Caesar chtěl nivelisovati, t. j. provésti kulturní vyrovnání mezi římským západem a helenistickým východem, Augustus chtěl diferencovati, t. j. udržeti jejich rozdíly a zvláštní povahu. Avšak nástupci Augustovi klonili se již zase k helenismu. Příznačné jest zejména, že Nero, který byl Římanům ztělesněným despotou, co panovník, řídící se svou libovůlí, byl nadšeným obdivovatelem řecké kultury. U Řeků (vyjma křesťany) zvláště v nižších vrstvách lidu zůstala vláda Neronova ve vděčné paměti. Pro samovládné snahy Juliovců Caliguly, Claudia a Nerona měl plné porozumění helenistický východ, kde diadochové kdysi vládli neobmezeně jako staří králové egyptští, babylonští a perští. Caligula, jenž se sám prohlásil za boha,

dělal to, co od pradávna jako obvyklé a náboženstvím posvěcené v Egyptě, Babylonii a v Persii. Povýšení vojevůdce Vespasiana za císaře bylo protestem staro-římsky smýšlejícího západu proti helenistickým náklonnostem Juliovců, ale vývoj tímto směrem pokračoval nezadržitelně. Co za Caliguly a Nerona naráželo na tuhý odpor Římanů, prošlo již Hadriánovi (117 až 137), jenž si bez odporu mohl přikládati čestný titul „Olympios" a „Eleutherios", příslušný jen polobohům. Později se bez závady císařové sami prohlašovali za bohy a vyžadovali pro sebe klanění. Septimius Severus (193—211) chtěl vůbec svoji vojenskou monarchii opříti o kult císaře a jeho rodu a učiniti jej středem římského náboženství. Nejvýznačnějším představitelem této snahy jest císař Dioklecián (284—305), za něhož vůbec helenisticko-východní kultura nabývá rozhodující převahy nad kulturou římskou.

14. Důsledkem nového, helenisticko-východního pojímání důstojenství císařského jest i zavádění dvorských řádů a obřadů a způsobu vnějšího, veřejného vystupování římského panovníka, kteréž byly přejaty jednak z tradic někdejších států diadošských, jednak ze současné říše novoperské, ovládané dynastií Sasanovců. Za Nerona zavedena byla paprsková koruna a krb s věčně planoucím ohněm v paláci císařském. Aurelián (270—275) zavedl východní diadém čili čelní ozdobu a Dioklecián přejal skoro všecky dvorské řády perské, jako panovnický háv z nachového, zlatem protkávaného hedvábí, ozdobeného perlami a drahokamy, čelenku a zlatou obruč kolem hlavy, purpurové střevíce, vykládané drahokamy, dále padání na zemi před císařem (proskynesis, adorace); sem náleží i představa, že všecko, co souvisí s osobou boha-císaře, jest posvátné (sacrum), a příslušné úřední názvosloví, jako svatý palác císařský (sacrum palatium) a p. Vůbec vláda Diokleciánova jest nejdůležitějším obdobím ve vývoji římského císařství směrem ke ztotožňování státu s osobou

panovníka-boha, které od pradávna žilo ve státech helenisticko-východních.

15. Zároveň s těmito změnami v pojetí důstojenství a moci panovnické císařové římští a jejich zmocněnci podle vzoru někdejších helenistických států a říše perské zavádějí do říše římské tamější řády vojenské a úřednické čili byrokratické nahrazujíce jimi zvláště republikánsko-šlechtické orgány, nástroje moci výkonné a obmezujíce samosprávu římských občanů. Mnoho převzato bylo zvláště z Egypta, který měl dlouho zcela samostatné postavení v říši a ovládán byl způsobem dříve tam obvyklým. Odtud byly převzaty hlavně řády, hledící k státnímu hospodářství (různé druhy daní, knihy pozemkové, způsob spravování statků císařských). Z panovníků, kteří tímto směrem pokračovali, byl hlavně Hadrián, Gallienus (253—268), Aurelián (270—275) a především Dioklecián a Konstantin Veliký (306—337). Starořímský stát vyznačoval se jakýmsi odporem proti řádům byrokratickým; staří římští úředníci byli docela jiného rázu než odborně školený stav úřednický, který se vytvořil od dob císaře Hadriána v přesně rozčleněný a podle hodností stupňovaný státní stroj, pracující téměř samočinně a soustředěný na dvoře panovníka a jím osobně řízený. Tato byrokracie vedle vojska a ještě více než vojsko stává se hlavní oporou absolutní monarchie a ochrannou přehradou, oddělující posvátnou osobu panovníka od přímého styku jeho s poddanými a s vojskem, začasté nespolehlivým. Až do Diokleciána udržovaly se zbytky někdejších republikánských řádů římských, zvláště tím, že senát zdánlivě podržoval své někdejší právo, zároveň s panovníkem spolurozhodovati o věcech státních a děliti se s ním o správu říše po provinciích. Od této doby však tato „dvojvláda“ čili dyarchie úplně přestala a místo ní nabyla výhradné platnosti jedinovláda, monarchie.

16. K rostoucí převaze kultury helenistické v oboru života politického a státního druží se její převaha

v oboru myšlení a umělecké tvořivosti, která se již dříve uplatňovala a později víc a více stoupá. Vynikající astronomové, mathematikové, lékaři a filosofové pocházejí větším dílem z helenistického východu. Zeměpisec Ptolemaios a filosof Plotinos jsou Egypťané, filosofové Porfyrios a Jamblichos Syrové, lékaři Dioskorides a Galenus Maloasijci. Kdežto latinská literatura po Tacitovi a Suetoniovi upadá, literatura řecká nově rozkvétá, zvláště když jí křesťanství dodává stále hojnějších podnětů, takže církevní Otcové východní budují s pomocí filosofie helenistické celou soustavu křesťanské věrouky. Náboženství a kulty mysterické, s nimiž staré náboženství římské srůstá v nový souhrn názorů metafysických a bohoslovných, jsou skoro vesměs původu helenisticko-východního stejně jako křesťanství, které si znenáhla podmaňuje veškerou společnost říše římské. Z hlavních příčin velikého a rychlého rozšíření kultů mysterických a vykupitelských náboženství byly zajisté nepříznivé poměry politické a sociální, které probouzely a stupňovaly ponurou náladu a touhu po jiném lepším světě. Ale to se týká hlavně vrstev nižších. Co do vrstev vyšších, kulty mysterické přitahovaly a poutaly je svými obřady a svou mystikou, uměly působiti na duši střídavou bázní a nadějí, uchvacovaly stkvělými úkony a leskem svých průvodů, svými tklivými písněmi a opojnou hudbou, učily prostředkům, jimiž možno přenésti se již zde na zemi v stav blaženosti, v němž duše zbavená pout tělesných u vytržení pozbývá spojení se světem a jest unášena do styku se samým božstvem. Proti kultům východním bylo náboženství římské studené a suché, modlitby skládaly se ze suchých mnohoslovných formulí jako notářský akt. Římské náboženství a bohoslužba nedovedly ukojiti touhy duše po zažívání náboženství. Bohové orientální byli bližší člověku než bohové řečtí a římští, protože trpěli, umírali a vstávali z mrtvých. Veliké a rychlé šíření východních

kultů mysterických po celé říši římské a následovavší pak vítězství křesťanství jest nejpatrnějším a nejvýznačnějším dokladem rozhodující převahy, jaké časem nabyla helenistická složka v kultuře římského císařství. Zároveň s křesťanstvím vzniká v kolébce jeho, totiž v helenistických částech říše římské, nové umění výtvarné pod vlivy íránskými, syrskými a egyptskými, z něhož se pak vyvíjí umění starokřesťanské, byzantské a románské. Východní mistři, zvláště stavitelé, přicházejí na západ, učí své technice a šíří svou zálibu v přepychové dekoraci, stkvoucí mnohobarvitosti čili polychromii, zavádějí složitý symbolism do náboženského malířství a plastiky, učí západ elegantnímu řešení stavitelských záhad, jako jest překlenutí hranatých budov kulovitými báněmi čili kupolemi. A tak jest i v uměleckém průmyslu všech oborů, v zlatnictví, tkaninářství atd.

17. Tážeme-li se po příčinách, jež způsobily porušení oné rovnováhy (str. 16) obou hlavních složek helenisticko-římské kultury římské doby císařské na prospěch složky helenisticko-východní, shledáme, že z nejdůležitějších příčin byly příznivější hospodářské poměry v helenistické části říše římské než v románské. Římský západ byl bydlištěm válečných dobyvatelů a vykořisťovaných poddaných. Podrobené obyvatelstvo pracovalo větším dílem jen ve prospěch příslušníků panujícího národa a jsouc vykořisťováno nebylo s to, aby vytvořilo nějakou vyšší kulturu, podobnou té, která od pradávna kvetla v helenistickém východě. Neuměli jí však vytvořiti ani římští výbojci, neboť lví podíl na kořisti z římského panství měl poměrně úzký kruh římské šlechty a družiny vítězných vojevůdců, kdežto nižší vrstvy římské stále více chudly. Obilní politika vládnoucích vrstev římských způsobila naprostý úpadek rolnictví v Italii, aniž byla s to, aby nahradila tento hlavní prostředek výživy středním vrstvám vytvořením vydatného průmyslu a obchodu. Řím a i některá jiná města, jež chudnoucímu lidu ven-

kovskému poskytovala útočiště a beze vší práce aspoň tolik živobytí, kolik stačilo na zachování života, pohlcovala neustále veliké množství obyvatelstva venkovského, jemuž převaha zájmů a práva velkoměstských kapitalistů z veliké části znemožňovala živobytí na venkově. Celá Italie proměnila se znenáhla v ohromné pastviny, kde otroci pásli stáda velkostatkářů a pěstovali jejich olivy a vzdělávali jejich vinice. Kromě Říma, který své potřeby ukájel nejprve sicilským a později egyptským obilím a výrobky průmyslu zvláště přepychového dostával z helenistického i ještě vzdálenějšího východu, Italie a celkem i celý římský západ (zvláště Gallie a Afrika) byly co do zaměstnání obyvatelstva jedinou velikou vesnicí, kde ani zemědělství nebylo prováděno se zdarem a kde spousta chudého obyvatelstva byla nucena své potřeby obmezovati na míru nejmenší. Město (jak praví Ed. Meyer), původně hlavní podpora kultury a příčina ohromného vzrůstu blahobytu, ničí nakonec blahobyt, kulturu i samo sebe. S tím souvisí i nepříznivý vývoj obchodních poměrů v západní části říše římské, ježto silný dovoz průmyslových výrobků z východu, zvláště z Indie a z Číny, působil značný odliv zlata. To způsobilo pak vůbec úpadek peněžního hospodaření na západě, kde část daní musela býti proměněna v daně odváděné v plodinách čili v daně naturální. Císař Septimius Severus pro nedostatek kovových peněz dával pozemky v okolí tvrzí důstojníkům a vojínům v dědičný majetek místo žoldu.

18. Ve východních částech říše římské bylo po té stránce mnohem lépe; ježto tam kvetl průmysl, kvetla bujná kultura městská, nepoměr mezi městy a venkovem nedosáhl takového stupně jako na západě a velkostatkářské latifundiální hospodaření nebylo tak pokročilé. Egypt, Syrie a Malá Asie byly velmi bohaté a kulturně vysoce rozvité krajiny, v nichž za nerušeného míru dařilo se znamenitě zemědělství zvláště pomocí soustavného zavodňování. Tamější města Alex-

andrie, Antiochie a Efesos byla tržišti světového významu. Uprostřed století 4. po Kr. Syrie měla přebytek obilí, vína a oleje a syrské továrny, vyrábějící jemná plátna, hedvábí, purpur a sklo, rozesílaly své výrobky do celého světa. Tyrský purpur byl nejznamenitější ze všech a sidonské sklo po celou dobu císařskou udrželo si svou starou slávu. Syrie byla jevištěm rozsáhlého obchodu, jehož větve sáhaly až do Arabie a Indie. Syrští kupci a jejich faktorie rozšířeni byli po celé říši římské, zvláště pak v nitru Gallie. Tyros byl z nejdůležitějších středišť světového obchodu. Vznešený svět hlavního města syrského, Antiochie, skládal se z továrníků a obchodníků, kdežto nejvyšší třída města Říma byli velkostatkáři, chtějící ovládati celý svět a z něho těžiti pro sebe. Egypt byl za doby císařské obilnicí Italie a Říma, takže kdo držel Egypt, byl zároveň pánem Italie a Říma. Egyptská Alexandrie byla nejprůmyslovějším a nejobchodnějším městem říše římské, kde, jak se říkalo, bylo možno dostati všecko kromě sněhu. Tam zboží indické stýkalo se s nitroafrickým, kupci egyptští s řeckými, arabskými, italskými, syrskými, indickými. Strabo nazývá Alexandrii tržištěm světovým — a ne neprávem, neboť ovládala celý obchodní ruch, který se děl mezi oceánem Indickým a Atlantským. Co do průmyslu vyráběla Alexandrie zvláště sklo, které mělo odbyt až v Číně. Dále měla jaksi monopol na výrobu papyru, který se dařil pouze v Egyptě. Alexandrijské tkaniny nalézaly odbyt v celém orientě. Egyptští obchodníci byli stejně rozšířeni po celé říši jako syrští. Z Alexandrie chtěli Caesar a Nero učiniti hlavní město své říše. S bohatstvím, jež se zakládalo na průmyslu a obchodu, souvisí pak, že Alexandrie a Antiochie zaujímaly přední místo v práci vědecké a umělecké, zvláště pak křesťanské. Obě města byla sídlem církevních Otců a spisovatelů a v nich nověji hledají se zárodky umění starokřesťanského, a nikoliv (jako dříve) v Římě. Malá Asie slula

zemí 500 měst. Daně, jež její města platila, byla nejvydatnějším pramenem příjmů státních.

19. Že byl římský západ v hmotném úpadku touže dobou, kdy východ hmotně a kulturně vzkvétal, o tom svědčí rostoucí nedoplatky daní, které již při nastolení císaře Hadriána (117) činily 900 milionů sesterciů (= 18 mil. kor.). Za Marka Aurelia (161—180) bylo ještě hůře; daně se nescházely, rozmáhala se bída a hlad, obyvatelstva ubývalo nakažlivými nemocemi, takže císař jen s napětím všech sil mohl dokončiti zápas s Markomany. Stav tento se za dob následujících nejen nezlepšil, nýbrž ještě více se zhoršil, když byl římský západ čím dále tím více ohrožován nájezdy a útoky Germánů, jež se stávají od pol. století 3. po Kr. stále povážlivějšími. Stav římských občanů, již dříve neutěšený, zhoršil se nepoměrně velikým přepínáním jejich sil hospodářských a obmezením jejich volnosti výrobní a občanské za účelem soustředění všech sil na obranu říše.

20. Ač měl i římský východ zároveň neustále činiti s útoky nepřátelskými, vycházejícími od říše parthské a od r. 226 od říše novoperské, stal se přece oporou a vlastním jádrem říše římské, a není tudíž divu, že se tam posléze přesunulo i její politické těžiště, zvláště když císařové ve svých snahách odstraniti zbytky zřízení republikánského a proměniti říši v absolutní vojensko-úřednickou monarchii rázu theokratického (t. j. ve stát, kde panovník, pokládaný za boha nebo jeho syna nebo jeho náměstka, rozhoduje bez rozdílu o záležitostech náboženských jako o světských), pro které helenistické krajiny měly mnohem větší porozumění než románský západ, přeložili tam své sídlo. Již Hadrián projevoval svou sklonnost k východu tím, že si Athény zvolil za své oblíbené dočasné sídlo. Dioklecián pak vůbec již na Řím nevzal zření při svém novém uspořádání říše a za své sídlo zvolil si Nikomedii v Malé Asii. A nástupce jeho Konstantin Veliký založením No-

vého Říma (později přezvaného v Konstantinopolis) chtěl (r. 326) navždy zničiti význam Starého Říma jako hlavy a střediště říše a vytvořiti nové střediště, jež by se více svou polohou a významem shodovalo se změnou, jaká nastala v poměru římského východu k západu, s převahou onoho nad tímto.

21. Od té doby, co se těžiště politického a kulturního vývoje říše římské přesunulo v helenistický východ, zvláště pak od založení Nového Říma říše římská změnila se v celku v jakési nové vydání helenistické veleříše Alexandra Velikého s tím rozdílem, že teď východní hranice její ležely na Eufratě a západní tvořil oceán Atlantský. Románský západ, hospodářsky a kulturně pokleslý a vydaný nepřetržitým útokům barbarů, stal se v této říši jen přívěskem čím dále méně významným. Kdežto si dříve Římané převahou své politiky a své zdatnosti válečné podmanili helenistický východ, byl nyní západ východem podmaněn kulturně a důsledkem toho byla politická nadvláda helenistického východu nad románským západem, jak dosvědčuje řada zajímavých skutečností z doby před r. 476 (zvláště z let 395—476). Avšak východ přece neměl tolik síly, aby udržel trvale západ ve své moci. Tytéž příčiny, které nejvíce působily k přesunutí mocenských poměrů mezi římským západem a východem, měly ten další účinek, že se západ (ovšem ovládaný již Germány) nejen vybavil z politické nadvlády východu, nýbrž že se i úplně odloučil od říše římské. Příčinou toho byl souhrn velikých zeměpisně-národopisných změn, jež se v severním sousedství říše římské po několik století děly a na ni působily a jež vyjadřujeme krátce slovy „stěhování národů".

22. Stěhování národů ve spojení s těžkým nepřetržitým zápasem říše římské na frontě východní (s Parthy a Peršany) vynutilo sobě porušení politické jednoty říše, a to nejprve zřízení „tetrarchie" čili čtverovlády pod zdánlivým vrchním panstvím nejvyššího císaře

Diokleciána a později (po několika různých pokusech sloučiti zásadu jednotného panství s potřebou rozdělené správy) trvalé politické rozdělení říše ve dva státy, v říši západořímskou a říši východořímskou. Událost tato klade se obyčejně do r. 395 po Kr., kdy císař Theodosius Veliký říši římskou rozdělil mezi své dva syny, Arkadia, jemuž připadl východ, a Honoria, jemuž připadl západ, ale neznačí převratu, neboť ani Theodosius nezamýšlel tím v podstatě nic jiného než Dioklecián a jiní jeho předchůdcové, ani nástupcové Theodosiovi neviděli v tom trvalé a opravdové rozluky a vzájemného osamocení. Podle úmyslu Theodosiova rozdělení říše mělo býti pouze dvojitou správou a jednotu říše měl představovati nejvyšší velitel obojího vojska říšského, Stilicho. Obě říše měly míti tytéž konsuly, zákony a nařízení a ještě r. 438 vydal císař Theodosius II. zákonník platný pro obě říše. Občané římští v obou říších měli stejné plné právo občanské a mohli v obou zastávati státní úřady. Teprve další vývoj stěhování národů hlavně to byl, jenž rozdělení tomuto dodal významu, jakého původně nemělo, že se totiž každá z obou říší vyvíjela celkem osamoceně, takže skutkem r. 395 politická jednota říše římské navždy přestává.

Říše východořímská, ač mnohem silnější a pevnější, měla sama činiti, aby se udržela proti Peršanům a Germánům, a tudíž nebyla s to, aby říši západní za dob nejtěžších přispěla na pomoc proti jiným Germánům. Tato, jsouc úplně osamocena a na své síly odkázána, stala se znenáhla jejich kořistí a panstvím. Germánští králové, kteří v državách jejích zřídili svá vlastní panství, uznávali sice císaře východořímského za svého vrchního pána, jehož moc theoreticky se vztahovala i na državy říše západní, a vystupovali jako místodržící nebo náměstkové císaře východořímského, ale ve skutečnosti byly državy někdejší říše západní pro říši východní navždy ztraceny a politická jednota

římského západu s východem byla již jen fikcí, představou a ideálem. Krajinám někdejší západní říše dostalo se znenáhla docela jiného zřízení politického, než měla říše východořímská a nastal tam jiný kulturní vývoj na základě míšení obyvatelstva románského s germánským.

## III.

23. Porušením politické jednoty i kulturní styky římského západu s východem značně se ztenčily, ač úplně přetrženy nebyly, a románské živly kulturní pozbyvše tím tlaku a převahy kultury helenistické rozvíjely se volněji a samy si brzy zjednaly převahu nad kulturními živly germánskými, představujícími nižší stupeň kulturního rozvoje. „Katolicism není nic jiného, než omlazení starých římsko-národních ideí v nové křesťanské formě“ (Tschirn). Příznačné jest, že se latina, jazyk církve katolické, stala pro celý středověk jazykem literárním, diplomatickým a vůbec mezinárodním v křesťanském západě. Neméně zajímavé jest, že nové státní útvary románské, germánské a západoslovanské nepodržely vojensko-úřednických řádů absolutní monarchie římské, jak je vytvořili podle vzorů helenisticko-perských Dioklecián a Konstantin.

24. Naproti tomu helenistický východ, jehož románské obyvatelstvo (na poloostrově Balkánském), jsouc mizivou menšinou, čím dále tím více pozbývalo svého politického významu a vlivu, vracel se znenáhla v ten stav, v jakém byl před svým přivtělením k říši římské, t. j. měnil se opět v čistě helenistickou monarchii s řeckým rázem jazykovým a kulturním a s Řeky v čele moci státní. Říše východořímská nepřestala se sice nikdy nazývati říší římskou a její obyvatelstvo,

světoobčansky smýšlející a nemající dostatečného uvědomění národního (str. 8, 13), pokládalo se za Římany a nazývalo se (po řecku ovšem) Rhomaioi, ale tito Římané měli s budovateli někdejší veleříše římské velmi málo společného kromě jména. Řečtina, jazyk národa, který se s Římany jaksi dělil o kulturně-politickou nadvládu nad ostatními národy, římský východ obývajícími, a který tvořil převážnou část obyvatelstva v okolí hlavního města a sídla císařova, vytlačila znenáhla latinu ode dvora, z úřadů, z vojska a vůbec z veřejného života. Nový Řím (později Konstantinopolis) založen byl jakožto město latinské (r. 326), ale poněvadž okolí jeho bylo řecké, začal se brzy zalidňovati obyvatelstvem řeckým, které v něm zanedlouho nabylo rozhodující převahy, a to nezůstalo bez vlivu ani na vrstvy nejvyšší, které v něm sídlily. Latina byla sice ještě delší čas jazykem dvora, úřadů, vojska a šlechty, ale řečtina byla jazykem církve a jejích nejvyšších hodnostářů a její bohaté literatury, jazykem širokých vrstev, o které se konec konců panovníku hlavně bylo opírati. Proto bylo nutno řečtině činiti stále větší ústupky na úkor latiny. Když císař Konstantin Veliký r. 325 zahajoval první všeobecný koncil církevní v Nikaii, sám mluvil sice latinsky, ale dal řeč svoji tlumočiti též řecky. Na koncilu však v Chalkedoně (451) mluvil latinsky již jen císař a papežův legát. V té době již jaksi úředně v říši byla uznána rovnost obou jazyků. Klesající význam latiny povznesl se poněkud za císaře Justiniána I., jenž sám řecky ani dobře neuměl, následkem úsilí získati říši krajiny románské (zvláště Italii), ale na rozhraní století 6. a 7. zvítězila již v životě veřejném řečtina skoro úplně. Za císaře Maurikia (582 až 602) zákony, nařízení a vůbec všecky veřejné akty byly uveřejňovány jen řecky. Nějaký čas ještě držela se latina ve vojště jako jazyk velicí, ale i tam v 7. století byla nahrazena řečtinou. Nejdéle držela se latina v nápisech na mincích — až do stol. 9. a na některých

až do stol. 11. Mimo to jako vzpomínka na někdejší její význam udržela se řada latinských pojmenování hodností a jiného úředního názvosloví.

25. Svojí řečtinou liší se středověká říše východořímská nápadně od dřívější jednotné říše římské s jejím úředním jazykem latinským. Jiný rozdíl je též v jejich zeměpisné rozloze, ježto se oblast říše východořímské rozkládala ve východním Středomoří, kdežto stará říše římská objímala celé Středomoří a těžiště své měla v Italii. Poněvadž pak vůbec celou povahou a podstatnými rysy dějin středověká říše východořímská liší se od staré říše římské a poněvadž ve středověku na západě vzniklo nové císařství římské, vyjadřuje se to ve vědě dějepisné již od 17. století zvláštním názvem, kterým se označuje středověká říše východořímská a její kultura — říká se jí říše byzantská a podle toho mluví se též o kultuře byzantské. Název tento jest dovozen od starobylé řecké osady Byzantion, na jejímž místě bylo r. 326 založeno hlavní město říše východořímské — Nový Řím, Konstantinopolis anebo Cařihrad (t. j. město cářovo, císařovo).

26. Kultura byzantská jest celkem další, středověká fáze, stupeň v rozvoji kultury helenistické, a tudíž najdeme v ní tytéž nebo podobné rysy, které jsou význačné a příznačné pro kulturu helenistickou. Ježto se však namnoze změnily podmínky jejího vývoje a okolí, nalezneme ovšem mezi nimi jisté rozdíly. Jak shora bylo řečeno (str. 14), kultura helenistická je smíšený výtvor, jehož se zúčastnili různí národové. K těmto účastníkům přibyla ve středověku řada nových příchozích, kteří se usadili v říši byzantské, zvláště Slované, Germáni, Arabové a různí Turko-Tataři (Avaři, Bulhaři, Pečeněhové), pro něž řečtina byla jazykem státním a dorozumívacím. Podíl jednotlivých těchto národů na dalším vytváření kultury helenistické v byzantskou vyjádřen jest zvláště v jiném názvu, kterým byzantskou kulturu označujeme, mluvíce též o kul-

tuře řecko-slovanské. Z nových podmínek, na jejichž základě se rozvíjela, dlužno vzpomenouti hlavně zřízení veleříše a vytvoření kultury islámské, z veliké části z území a kultury byzantské, a vzájemné vlivy těchto dvou kulturních ovzduší. Z jiných podmínek možno uvésti zvláště, že trvání říše byzantské neustále jest ohrožováno řadou urputných nepřátel, se všech stran na ni útočících. Než ač se leccos změnilo, přece kultuře byzantské zůstaly hlavní a podstatné znaky kultury helenistické: Říše byzantská zůstala neobmezenou, militaristicko-byrokratickou monarchií, jejíž křesťanský panovník nebyl sice již pokládán za boha nebo poloboha, ale vystupoval jako náměstek boží nebo Kristův na zemi, t. j. jako nejvyšší hlava církve, která byla státním ústavem bohoslužebným, jenž své zájmy byl nucen podřizovati zájmům státním. Po této stránce byla tedy říše byzantská theokracií, bohovládou, jako sousední říše islámská. Jako církev i všecko obyvatelstvo bylo povinno sloužiti státu, bylo poddaným, na němž lpěla řada těžkých povinností a břemen. Despotickému panovníku prokazovány pocty podobající se uctívání boha, klekáno a padáno před ním na zemi a nejvyšší hodnostáři nepokládali za nečestné býti patolízaly a pochlebníky císaře, jenž si dovoloval i osobně je trestati tělesně (byzantinism). Literatura, zvláště lidová (psaná hlavně mnichy pro potřeby lidu obecného nářečím jemu srozumitelným, kdežto pro vzdělance psalo se jazykem spisovným, klassické řečtině se podobajícím), byla pod vlivem vkusu, názorů a vzorů východních, jejichž převaha se projevovala zvláště v umění výtvarném a v uměleckém průmyslu. Byzantské umění výtvarné jest z nejkarakterističtějších znaků kultury byzantské. Při jeho vzniku a vývoji zúčastněny byly vedle živlů umění klasického, jevících se ušlechtilostí souladu a aktu, harmonickou elegancí oděvu, vkusem pro malebnost a pestrost, živly helenisticko-východní, zvláště pak egyptské, syr-

ské a mezopotamsko-íránské. Ve stavitelství připisuje se umění mezopotamsko-íránskému hlavní podíl vlivu na vznik stavitelského slohu byzantského, zvláště pak na sestrojování visutých bání nebo kupolí nad hranatými budovami chrámovými, které jsou tak karakteristické pro sloh byzantský. Východního původu a rázu jest též byzantská složitá a bohatá ornamentika, záliba v mnohobarevnosti čili polychromii, nádheře a vznešenosti, zásady byzantské ikonografie čili umění obrazového, zvláště v zobrazování svatých, realistické čili skutečnost napodobující vytváření podobizen, zvláště v drobnomalbě knižní, dále technika a vkus v rozličných odvětvích uměleckého průmyslu, jako v tkaninářství, zlatnictví a zpracování slonoviny. Východní živly, které působily při vzniku umění byzantského, účinkovaly na jeho pozdější vývoj jakožto umění islámské, jehož vzory napodobovány byly v říši byzantské v době obrazoborství (ve století 8. a 9.), kdy vůbec kultura byzantská podlehla novým silným vlivům svého východního, islámského sousedství. Kultura byzantská sama byla sice základem kultury islámské, ale v kalifátě bagdádském ji kultura tato daleko předstihla.

27. Celkovou povahu a podstatný obsah i směr kultury byzantské nejlépe představuje byzantské křesťanství a církev, neboť od té doby, co se pod vlivem helenisticko-východních názorů veškerý zájem člověka upadající kultury antické soustředil k otázkám nadpozemským, stalo se náboženství střediskem všeho kulturního života a život náboženský stal se totožným s životem kulturním — náboženství stalo se samo kulturou. A poněvadž také na západě vývoj po této stránce byl ve středověku týž, lze právě na rozdílu křesťanství západního od východního poznati příznačné rozdíly obou kultur.

Křesťanství, jak výše bylo řečeno (str. 13), stalo se jediným, vševládnoucím státním náboženstvím říše římské, jež udusilo a nahradilo všecky pohansko-

antické kulty. Jakožto hlavní představitel a ztělesnění kultury tehdejší podlehlo zároveň s ní rozštěpení na dvé pro politické změny souvisící se stěhováním národů, zvláště když se říše římská trvale rozpadla na západní a východní a když Západ byl opanován Germány. Ačkoliv pád říše západořímské nebo sesazení císaře Romula Augustula (476) a prohlášení germánského vůdce Odoakra za krále Italie jest jen episodou, podružnou událostí v souvislosti se staletým průběhem podmanění římského západu Germány, přece je to změna příznačná, zvláště že jest skoro současná s rozkolem mezi papežskou stolicí, jakožto hlavou církve západořímské, a církví východořímskou, za jejíž hlavu byl pokládán císař a jeho zmocněnec patriarcha cařihradský (482). Rozštěpení toto začíná se však skoro v téže době, kdy křesťanství nabylo významu jediné oprávněného náboženství státního, t. již za Konstantina Velikého. Jestliže tento panovník dopomohl křesťanství k vítězství mimo jiné důvody proto, že v jeho církvi spatřoval tmel, jímž by mohlo býti rozestupující se těleso státní udrženo pohromadě a sceleno, očekávání jeho v tomto směru se neosvědčilo, neboť již za jeho vlády moc státní byla nucena zakročiti, aby v rozbrojích o otázku božství Kristova, vyvolaných alexandrijským knězem Ariem, udržela jednotu církve křesťanské. Rozdělení říše mezi syny a synovce Konstantinovy mělo za následek roztržku církve ve dvě strany, ariánskou a athanasiovskou, kterou se Konstantius, když r. 353 opět celou říši spojil pod svým panstvím, pokusil násilně odstraniti ve prospěch strany ariánské. Po novém rozdělení říše r. 364 v císařství západní a východní, Valens, císař východořímský, ve své říši usilovně podporoval směr ariánský, kdežto císař západořímský klonil se k směru athanasiovskému. Za východořímského císaře Theodosia Velikého (378—395) došlo sice k náboženskému smíření mezi křesťanským západem a východem, ale byl to vnější smír, který zá-

visel hlavně na příznivém poměru dvou předních bohoslovců, východního sv. Basileia a západního sv. Ambrože. Ve skutečnosti západ i východ setrvaly při svých názorech o Trojici; západ při názoru o rovnosti božských osob, východ při názoru o stupňovitých odstínech mezi nimi. A sotva se tato dlouholetá rozepře uklidnila, vznikly nové nekonečné spory mezi křesťanským západem a východem o poměru božské a lidské přirozenosti v osobě Kristově, známé pode jménem sporů monofysitských, nazývaných tak proto, že východní křesťanstvo božské přirozenosti Kristově přičítalo takový význam, že lidská jeho přirozenost takřka v ní mizela; Kristus tudíž podle tohoto názoru měl pouze jednu přirozenost (*μονὴν φύσιν*).

28. Jak spory ariánské, tak i spory monofysitské dlužno vysvětliti hlavně tím, že křesťanský západ neměl dostatečného porozumění pro jemné bohoslovecko-filosofické představy helenistického myšlení, jimiž věrouku křesťanskou obohacovali theologové východní, zvláště pak mystický, hlubokým náboženským citem se vyznačující Origenes (202—254), jenž jda ve šlépějích svého učitele Klimenta Alexandrijského snažil se sblížiti a sloučiti křesťanství s náboženskou filosofií helenistickou, v níž spatřoval prostředek, jímž by křesťanství bylo možno učiniti přístupným duchům filosofickým. Vsunul tudíž křesťanské představy náboženské v metafysickou soustavu filosofickou, která měla vésti soutěž s hlavní filosofickou soustavou pohanskou, totiž s novoplatonstvím. Společným základem soustavy Origenovy a novoplatonství jest představa a touha po těsném splynutí člověka s Bohem a myšlenka řecké a východní mystiky o občasném obnovování spásy světa skrze nějakého, samým božstvím vzbuzeného boha-člověka, boha-spasitele, kterého Origenes nazývá „Logos“ (=Slovo) a tím do theologie křesťanské zavádí výrazy a názory Filonovy (str. 9) a vůbec soustavu Filonovu předpokládá. Sice již evangelium Ja-

novo obsahuje ohlas názorů Filonových, ale teprve Origenes jim zjednal náležitou platnost a využitkoval „prologu“ (předmluvy) evangelia Janova pro křesťanskou theologii. Západ křesťanský nemaje té vzdělanosti, jakou se honosil východ, neměl vůbec valného zájmu filosofického a neznal tudíž ani Origena, neměl pochopení pro jeho metafysiku, která daleko přesahovala meze obvyklých, více méně populárních, lidových názorů, snadno srozumitelných. Poněvadž pak styk římského západu s východem stále slábl a západ se rozvíjel čím dále tím osamoceněji, zvláště po stránce duševní, stával se vliv východní theologie na západ stále bezvýznamnějším. K této hlavní příčině družila se ovšem řada příčin podružných, na př. osobních řevnivostí, a zvláště ve sporech monofysitských soutěž nejpřednějších biskupských sídel čili patriarchátů (zvláště římského, cařihradského a alexandrijského) o přednost. Císařové východořímští po jistém kolísání mezi monofysity a jejich západními odpůrci s římským papežem v čele přiklonili se k monofysitům, hlavně že monofysitství bylo výrazem náboženského cítění a přesvědčení východní části jejich říše, zvláště pak Egypta a Syrie, které, jak shora bylo ukázáno (str. 32) svou kulturní a hospodářskou silou byly skutečným jádrem jejich říše. Kdyby říše římská byla zůstala politicky jednotná, není pochyby, že by byli císařové uměli své vůli zjednati platnost i na západě, třebas násilně. Poněvadž však říše západořímská byla již od delší doby skutečně v moci Germánů, nemohli císařové východní západnímu křesťanstvu vnutiti té víry, kterou pokládali za vhodnou pro svoji říši — a tak nastala r. 482 v církvi křesťanské roztržka, která potrvala 36 let (do r. 519). Byla to však zároveň příznačná předzvěst pozdějších rozporů a roztržek mezi oběma církvemi, které sice až do polovice století 11. snažily se udržovati jakousi vnější, zdánlivou jednotu, ale v této době rozešly se již úplně a navždy.

29. Již ze sporů monofysitských jest patrno, že se vývoj křesťanstva západního ubíral jiným směrem než vývoj křesťanstva východního. Západní křesťanstvo nedalo si vnutiti víry, kterou císař východořímský pokládal za vhodnou. Pro ně císař nebyl nejvyšším rozhodčím ani nejvyšší hlavou církevní, nýbrž římský papež, podle jména sice poddaný císařův, ale ve skutečnosti hodnostář nezávislý. Kdežto nejvyšší rozhodčí křesťanského západu svá rozhodnutí o víře činí závislá na smýšlení svých věřících a na názorech svých bohoslovců, nejvyšší rozhodčí křesťanského východu, císař, řeší otázky takové se stanoviska státního zájmu. Zaniknutí římského státu v západních částech říše římské mělo za následek osvobození tamějšího křesťanství a církve od moci státní, neboť státní útvary, jež vznikly na troskách říše západořímské, neměly ani hmotné ani mravní síly, aby si podřídily církev, která za jejich tvoření neobyčejně zesílila mravně i hmotně. Představitel její, římský biskup, papež, sjednotil ve své ruce vrchní moc církevní nad celým západem nemaje soupeře, kdežto čtyři východní patriarcháty vzájemnou řevnivostí usnadňovaly moci státní její snahy církev podříditi státu. Církev západní jsouc hmotně zabezpečena a tudíž i politicky nezávislá, stala se důležitým politickým činitelem, který uměl nejen uhájiti vlastní nezávislost, nýbrž i pokoušeti se (z části úspěšně) o podřízení státu. Byly sice doby, kdy jí hrozilo ujařmení státem (na př. za Karla Velikého), ale středověký feudální stát západní neměl té síly jako vojensko-úřednický stát východní. Církev východní naopak (přese všecko své úsilí tomu se vzpírající) upadla v úplnou závislost na silné moci státní. Císařové byzantští podrželi k ní totéž postavení, jaké vůči církvi zaujímal Konstantin Veliký, jenž maje jako císař římský hodnost nejvyššího kněze (pontifex maximus) pohanského i s církví křesťanskou zacházel jako její nejvyšší představený a vystupoval jakožto nejvyšší kněz její, byl

císařem a nejvyšším knězem zároveň (*βασιλεὺς καὶ ἱερεύς*). Byzantští císařové proto také mluvívají k lidu s kazatelny chrámové, jsou odborně bohoslovecky vzděláni a řeší spory náboženské a věroučné nejen jako nejvyšší rozhodčí, nýbrž i jakožto odborní znalci. Toto sloučení nejvyšší moci světské a duchovní (caesaropapismus — císařství-papežství) v rukou císaře římského zůstalo navždy z nejvýznačnějších příznaků pravomoci císařů východořímských a stalo se z hlavních příčin rozdílného vývoje křesťanství západního a východního a také vlastní příčinou jejich trvalého rozkolu. Církev východní stala se státním ústavem a byla nucena své zájmy podřizovati zájmům státním. Proslulý církevní dějepisec Harnack připisuje hlavně východořímskému caesaropapismu ztrnulost a nepokrokovost církve východní po stránce kulturní, filosofické a esthetické čili krasovědné.

Soustřeďujíc všecky své síly k těžkému zápasu s mocí státní, nemohla připustiti v nitru svém jakési třídění duchů, které by bylo nutně mělo za následek kritiku, rozpory a rozbroje. A tak pro celou další budoucnost posvěcen byl a za pravé náboženství a zbožnost prohlášen světový názor, ve 3. století Origenem vytvořený, vyznačující se přepiatou touhou po životě nadpozemském, světobolem a nehybností (kvietismem) — a tento světový názor stal se svérázností církve byzantské. Moc státní usilovala o to, aby ji zbavila této svéráznosti tam, kde jí byla nepohodlná; církev, aby mohla účinněji zápasiti se státem, byla nucena zameziti všecku kritiku této svéráznosti a všeliké vnitřní změny. Církev západní, která se s počátku nemohla měřiti v theologii a filosofii s církví východní, později nabyla podnětů pokrokových myšlenkami sv. Augustina (zemřel 430), jenž si přisvojiv ducha křesťanství východního zpracoval jej hlouběji než theologové řečtí a nezůstal v něm vězeti. Sv. Augustin vrátil se ke křesťanství sv. Pavla, od něhož se Řekové odchýlili přiklonivše

se k filosofii novoplatonské. Kdežto východní církev svůj náboženský zájem soustřeďovala k vysvobození člověka od smrti a od pomíjejícnosti života vezdejšího k splynutí s Bohem, církev západní kladla hlavní důraz na osvobození člověka od hříchu a viny jakožto největší překážky spojení jeho s Bohem. Augustin nahradil hmotné pojetí milosti (nesmrtelnost) mravním (přemožením hříchu a mravní svobodou ve společnosti s Bohem). Pro východního křesťana mše a svátosti jsou především prostředky k povznesení duše od hroudy zemské k nebeské blaženosti, které se smysly svými snaží již na zemi okusiti, kdežto pro křesťana západního jsou to především prostředky k očištění od hříchů, mezi nimiž přední místo zaujímá pokání. Kdežto se církev východní odvrací od světa vezdejšího, církev západní usiluje naplniti jej a ovládnouti duchovními, křesťanskými myšlenkami a snahami. Rozdíl v těchto názorech a snahách jest patrný zvláště na mnišství východním a západním. Kdežto ztělesněním východní askése, sebemrtvení, jest poustevník nic od světa nepotřebující, z něho utíkající, rozjímající a toužící po mystickém splynutí s Bohem ještě zde na zemi, vyvrcholením askése, mnišství západního jest jesuita, snažící se svět církvi odporující ovládnouti i prostředky světskými, jesuita, v němž, jak Harnack praví, mnišství samo sebe zrušilo. Askése a mysticismus, toužící po svržení pout tělesnosti a pozemskosti, po nesmrtelnosti a věčném splynutí s Bohem, jsou nejkarakterističtější vlastnosti křesťanství východního, kdežto ke karakteristice křesťanství západního (i protestantství v ně počítaje) náleží pocit odpovědnosti za své činy před Bohem jakožto spravedlivým soudcem svědomí. To jest římské, právní pojetí poměru člověka k Bohu. A tak proti východnímu origenismu, soustřeďujícímu veškeru zbožnost k nebi, stojí západní augustinismus se svou péčí o tento svět, se svou aktivní zbožností a aktivními ctnostmi proti pasivní zbožnosti a ctnostem křesťanství

východního. Církev západní pochopivši takto svoji úlohu bránila se úsilí, které jí chtělo odníti vychování národů a jednotlivců a snažilo se učiniti z ní pouze ústav bohoslužebný, jakým se v podstatě stala církev východní, pro kterou je po té stránce karakteristické, že v ní kázání má místo zcela podružné.

## IV.

30. Ač se řecký východ po svém odloučení od románského západu vyvíjel více směrem kultury helenisticko-východní, přece dřívější jeho staleté spojení s ovzduším románským zůstavilo v něm jisté vlivy západní, které se projevovaly zvláště v neúmorné snaze, občasně uskutečňované, obnoviti dřívější politické spojení někdejšího římského západu s východem čili obnoviti říši římskou v bývalém jejím rozsahu a udržeti jednotnou církev křesťanskou. Proto po osamocení říše východořímské dlouho v ní zápasí dva kulturně-politické proudy, západnický a východnický; zápas tento projevil se již ve sporech monofysitských, při nichž běželo mimo jiné o to, zda ve společnosti byzantské zvítězí helenisticko-východní či románsko-antické pojetí křesťanské zbožnosti. Evropští Řekové tou dobou ještě nebyli úplně podmaněni duchem východním a mimo to i románský živel v říši východořímské měl ještě značnou sílu, takže se vzpírali proti tomu, aby se monofysitism stal věrou panující; v císaři Justiniánovi I. (527—565) dlužno spatřovati představitele zpětného proudění čili reakce proti proudům východnickým, které však nemělo dlouhého trvání, neboť semitsko-hamitské části říše byzantské vynutily si svým hospodářským, politickým a kulturním významem ještě za živobytí samého Justiniána I. obrat ve prospěch monofysitismu. Avšak obrat tento neuměl již odstraniti

odstředivých snah semitsko-hamitského obyvatelstva říše byzantské, způsobených dřívějším pronásledováním jeho víry. Semité a Hamité dospěli jím národního uvědomění, jež se projevilo zvláště probuzením literární činnosti v jazycích národních, obzvláště syrském, a když se po r. 632 semitští Arabové pod heslem nového náboženství jali šířiti své panství v zápase s říší byzantskou, Syrové a Koptové viděli v nich své osvoboditele z cizího jařma a bez obtíží přijímali jejich panství a náboženství. Zbudování veleříše islámské dlužno pokládati za vymanění živlů semitsko-hamitských ze staleté nadvlády Řeků, trvající od dob Alexandra Veikého. Odtržením krajin semitsko-hamitských říše byzantská byla ztenčena na krajiny obydlené převážně řeckým obyvatelstvem, zvláště když skoro zároveň s výboji arabskými byla veliká část jejího území obsazena Slovany, kteří dlouho nemohli býti Byzantinci podrobeni. Za největšího rozmachu výbojů arabských na úkor říše byzantské, t. j. v 2. polovici století 7., se zdálo, že dojde k trvalému sblížení mezi Řeky a románsko-germánským západem, zvláště když císařové byzantští pomýšleli na přeložení střediště říše do Italie nebo na Sicilii; než nakonec přece zase zvítězila náklonnost Řeků k východu, jak se ukázalo zejména v rozbrojích obrazoborských století 8. a 9. Byzantinci, ač ztratili semitské a hamitské krajiny, které dříve měly veliký kulturní vliv na společnost římskou a východořímskou, podlehli mu znova, když se v krajinách těchto rozvinula na základě živlů helenistických bujná a skvělá kultura islámská, soustředěná v někdejší Babylonii čili v Iraku, kde bylo její nejskvělejší sídlo — Bagdád. V 8. a 9. století vidíme tudíž nové zesílení východních, semitsko-hamitských vlivů na kulturu byzantskou, jevící se v náboženství (ikonklasmem), v literatuře a umění. Z podnětů, kterých se z islámského východu tehdy kultuře byzantské dostalo, rozvíjejí se později, zvláště ve století 10. a 11., nejlepší a nejvýznačnější plody du-

ševní práce byzantské, vědecké, umělecké a technické, více méně samostatné, které vysílají paprsky svého vlivu daleko na západ do ovzduší kultury románsko-germánské.

31. Časný nebo raný středověk západoevropský, když se ze svého hlubokého osvětového úpadku, způsobeného stěhováním národů, začal zotavovati, nemohl se obejíti bez kulturní pomoci světa byzantského. Veliká část toho, co bylo důležito pro vyšší potřeby světa vznešeného nebo vzdělaného, přicházela na západ z říše byzantské: přepychové tkaniny, ozdobné předměty zlaté, stříbrné, slonové, obrazy a jejich výrobci, zvláště pak mozaikáři, mistři stavitelští a kameničtí, malované nebo illuminované rukopisy a j. p. Novější dobou vznik a vývoj stavitelského slohu románského, karakteristického pro časný středověk, uvádí se v příčinnou souvislost se slohem byzantským, který se pokládá za základ slohu románského. Nelze však zapomínati, že na rozvoj kultury románsko-germánské vedle podnětů a vzorů byzantských působily i podněty a vzory islámské, takže na př. některé plody antické literatury (jako spisy Aristotelovy a Ptolemaiovy) poznal západ prostřednictvím literatury arabské, a že velikou důležitost měly přímé styky účastníků křížových výprav a italských obchodníků se světem muslimským. Tou dobou také přestává činný vliv kultury byzantské na kulturu románsko-germánskou, která znenáhla přejímá prvenství a stává se směrodatnou i pro kulturu byzantskou a podmaňuje si ji. Kultura byzantská stává se od jisté doby jalovou, ztrnulou a trpnou, neschopnou, jak se zdá, dalšího, vyššího rozvoje, takže kulturní pokroktěch krajin a společností, kde se byzantská kultura upevnila, jest možný jen úplným přijetím kultury románsko-germánské na místě odumřelé kultury byzantské.

32. Ztrnulost, jalovost a nepokrokovost kultury byzantské, kdysi skvělé a bujné, vzhledem k tomu, že něco podobného pozorujeme i u jiných kultur vý-

chodních (islámské, indické a čínské), jest těžkou záhadou. Jednou z příčin ustrnutí jejího bylo zajisté nepřetržitě těžké vnější postavení říše byzantské, jíž bylo neustále vésti na všech stranách těžké zápasy proti mnoha nepřátelům, a že se její stav zhoršil, ba stal přímo zoufalým, když se do řady nepřátel jejích postavil křesťanský svět západní, který chtěl a měl jí vlastně poskytnouti pomoci proti muslimským Seldžukům. Křížové výpravy, které mimo jiné sledovaly tento cíl, vedly k těžkým rozporům říše byzantské s křižáky a dovršily se podmaněním veliké části její křižáky — takže od čtvrté výpravy křížové říše a kultura byzantská vlastně již jen živoří. Když se říše západořímská stala kořistí Germánů, říše východořímská bránila sebe a své kultury proti řadě útočníků a výbojců a byla tak záštitou i nově se rozvíjející kultury západní, která se mohla rozvíjeti příznivě, úspěšněji než kultura byzantská, těšíc se celkem nerušenému klidu.

33. Mezi četnými nepřáteli, s nimiž bylo říši byzantské zápasiti, byli i Slované, kteří jí v prvním rozmachu svého stěhování a výbojů odňali největší část poloostrova Balkánského. Po delší době podařilo se říši největší část Slovanů balkánských podříditi svému panství; část jich byla pořečtěna a odnárodnění ostatních bylo otázkou času. Avšak dříve, nežli to mohlo býti uskutečněno, dostala se říše byzantská uvedenými zápasy do tak těžkého postavení, že se podmanění Slované mohli zbavit jejího panství a zříditi si samostatné državy (Srbsko a Bulharsko). Vyvíjejíce se ještě jako poddaní byzantští pod vlivem kultury byzantské přilnuli k ní zvláště působením náboženství a církve tak, že se z ní nemohli vybaviti, ani když nabyli svobody, také proto, že byzantská říše byla jim bližším kulturním pramenem než svět románsko-germánský. Srbové sice nějaký čas kolísali mezi kulturou západní a byzantskou, ale politický vývoj, obrácený k východu hlavně rozhodl o vítězství kultury byzantské. Avšak kultura byzantská v té době,

kdy Srbové a Bulhaři dosáhli své politické samostatnosti, byla již v úpadku. Přes to však pozoruje se na srbské a bulharské literatuře 14. a 15. století jakýsi sklon k samostatnému tvoření, takže možno souditi, že by byli tito národové byzantské kulturní základy nepochybně rozvíjeli směrem národním dále, kdyby byl potrval jejich příznivý stav politický delší dobu. Srbská a bulharská literatura, hlavně církevní a dějepisná, značně se rozšířila, zvláště do Valašska a Multanska a zároveň se slovanskou bohoslužbou měla ten účinek, že se vyšší kruhy obyvatelstva těchto krajin poslovanily, takže teprve novověké proudění národní rumunskou národnost probudilo k národnímu uvědomění.

34. Byzantsko-slovanská literatura a kultura vůbec šířila se z poloostrova Balkánského na Rus. Rusko stalo se časem nejdůležitějším a nejvýznačnějším představitelem kultury byzantské a namnoze i dědicem kulturně-politických a zvláště též nábožensko-politických myšlenek a snah říše byzantské. Avšak kultura ruská nemá za základ pouze kulturu byzantskou, nýbrž jest zjevem mnohem složitějším. Nehledíme-li k předhistorickým sousedským stykům ruských Slovanů s národy neslovanskými, na př. s germánskými Skandinávci, Turko-Tatary a Finy, vidíme, že dříve ještě než kultura byzantská, rozvíjející se na březích Černého moře, zvláště pak na Krymu, mohla odtud hlouběji proniknouti do slovanského nitra nížiny Sarmatské, ruští Slované byli v čilém obchodním a kulturním spojení se světem muslimským, který za kulturně-politického rozkvětu kalifátu bagdádského prováděl rozsáhlý obchod po Volze až ke břehům moře Baltického a až do Skandinavie. V říši turko-tatarských Chazarů, kteří ovládali velikou část ruských Slovanů a byli úplně pod vlivem kultury islámské, soustřeďoval se tento obchod a odtud nepochybně arabsko-islámské vlivy působily na ruské Slovany, čehož stopy udržely se až dodnes v četných slovech arabského původu, v jazyce ruském

se vyskytujících, z nichž možno souditi, že se řemeslná činnost jejich vyvíjela pod vlivem uměleckých a průmyslových výrobků arabsko-islámských a že se snad ruští Slované aspoň do jisté míry i po arabsku odívali. Novější badatelé soudí, že i proslulé ruské „byliny", t. j. epické písně, jsou, látkově, původu arabsko-islámského. Teprve když se kalifát bagdádský stal kořistí Seldžuků, nabývá byzantský vliv na Rusi převahy. Že na Rusi zápasily různé vlivy kulturní, toho dokladem jest vypravování o tom, jak se představitelé různých věr pokoušeli získati knížete Vladimíra pro své náboženství. Kulturní vliv byzantský zvítězil a zesílil se hlavně na základě obchodního spojení Rusi s Cařihradem a říší byzantskou, jehož hlavní tepnou byl Dněpr a stará obchodní cesta spojující po Dněpru říši byzantskou se Skandinavií. Ale když spojení po Dněpru bylo přerušeno Pečeněhy a Plavci, kteří se usadili na jeho dolním toku, oslabeny byly značně kulturní vlivy byzantské, a když po r. 1224 Rus podlehla Tatarům, vykonávali Tataři na Rusy i značný vliv kulturní. Kulturní vliv byzantský zesílel teprve zase po pádu říše byzantské a bulharské i srbské, když četní vystěhovalci řečtí, bulharští i srbští na Rusi hledali útočiště a když se panovníci moskevští pro své dobývačné záměry na poloostrově Balkánském snažili sblížiti kulturně s Řeky a jejich církví. Ale snaha tato měla za následek rozkol v církvi ruské, když totiž panovníci staré národní zvyky ruské začali v ní nahrazovati řády řeckými a podle bohoslužebných knih řeckých chtěli opraviti knihy ruské. Tou dobou již vedle a místo navazování na odumírající kulturu byzantskou začala se Rus otvírati vlivům a vzorům kultury západoevropské, která od konce století 17. jevila zřejmý rozkvět a rozmach a začala ovládati znenáhla celou zeměkouli.

Z LITERATURY:

*E. Kornemann*, Die römische Kaiserzeit: Einleitung in die Altertumswissenschaft . . . herausgegeben von A. Gercke und E. Norden, III. Band, Leipzig u. Berlin, 1912. — *W. Strehl*, Römische Geschichte: Grundriss der alten Geschichte und Quellenkunde, II. Band, Breslau 1914. — *R. v. Poehlmann*, Römische Kaiserzeit und Untergang der antiken Welt: Pflugk-Hartung, Weltgeschichte, Geschichte des Altertums, Berlin, bez roku. — *Th. Mommsen*, Römische Geschichte, svazek V., Berlin 1886. — *Ed. Meyer*, Die wirtschaftliche Entwickelung des Altertums: Jahrb. f. Nationaloekonomie und Statistik. Bd. 64. (1895). — *Krumbacher*, Geschichte der byzantinischen Literatur: Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, IX. Band, 1. Abteilung, München 1897. — *R. v. Scala*, Das Griechentum seit Alexander dem Grossen: Helmolt, Weltgeschichte, Band V., Leipzig-Wien 1905. — *P. Grenier*, L'empire byzantine, son évolution sociale et politique, 2 vol., Paris 1904. — *D. C. Hesseling*, Essai sur la civilisation byzantine, Paris 1908. — *K. Müller*, Význam říše byzantské v dějinách lidstva: Program c. k. vyšš. gymnasia v Jindřichově Hradci za šk. rok 1906—7 a 1907—8. — *R. Reitzenstein*, Die hellenistischen Mysterien-Religionen, ihre Grundgedanken und Wirkungen, Leipzig-Berlin 1910. — *F. Cumont*, Die orientalischen Religionen im römischen Heidentum, Leipzig-Berlin, 1913. — *F. Cumont*, Die Mysterien des Mithra, Leipzig 1911. — *Geschichte der christlichen Religion* mit Einleitung: die israelitisch-jüdische Religion: Kultur der Gegenwart, Teil I., Abteilung IV., 1. — *Ad. Harnack*, Mission und Ausbreitung des Christentums, 2 Bde, Leipzig 1906. — *Ad. Harnack*, Entstehung der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts in den ersten zwei Jahrhunderten, Leipzig 1910. — *Ad. Harnack*, Dějiny dogmatu: Knihovna Samostatnosti, sv. XIV., Praha 1903. — *A. Deiszmann*, Licht vom Osten. Das Neue Testament und die neuentdeckten Texte der hellenistischen Welt, Berlin 1908. — *Schwartz*, Kaiser Constantin und die christliche Kirche, Fünf Vorträge, Leipzig-Berlin 1913. — *L. Hahn*, Das Kaisertum: Das Erbe der Alten, Heft VI., Leipzig 1913. — *H. Gelzer*, Das Verhältniss vom Staat und Kirche in Byzanz: Ausgewählte kleine Schriften von H. Gelzer, Leipzig 1907. — *Ad. Harnack*, Der Geist der morgenländischen Kirche im Unterschied von der abendländischen: Sitzungsberichte der kaiser. preusz. Akademie, 1913. — *Ch. Diehl*, Manuel d'art byzantin, Paris 1910. — *A. Baumstark*, Vom Kampf um die Orienthypothese in der Geschichte der christlichen Kunst: Historisch-politische Blätter f. das katholische Deutschland 1913.

# OBSAH.

V NAŠÍ NEJŠIRŠÍM VRSTVÁM URČENÉ KNIHOVNĚ

# ZA VZDĚLÁNÍM

**za účasti „Osvětového svazu“ (redig. prof. dr. P. ZENKL) vyšlo:**

*(Čísla za tituly jsou značky desetinného třídění knih podle soustavy Deweyovy.)*

| | | |
|---|---|---|
| 1. Dr. L. HAŠKOVEC.... | O NERVECH A NĚKT. CHOROB. 616.84 ..... | 30 h |
| 3. R. PALLAS............ | ZEMĚDĚLSTVÍ U NÁS I V CIZINĚ. 63(02) ... | 30 h |
| 4. Dr. J. DRACHOVSKÝ. | DANĚ. (Výklad daňového systému.) 336.2 ...... | 30 h |
| 5. Dr. K. KROFTA....... | ČECHY ZA PŘEMYSLOVCŮ. 9(437)»8-13« .... | 30 h |
| 6. K. KARÁSEK ......... | JAK ULOŽITI PENÍZE. 336 ................. | 30 h |
| 7. Dr. BOH. BAXA....... | SNĚM KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO. 328(437) .... | 30 h |
| 8.—9. Dr. JAN HEIDLER. | ČESKÉ STRANY POLITICKÉ. 329(437) ....... | 60 h |
| 10. JIŘÍ JANDA........... | O PTAČÍM STĚHOVÁNÍ. 59.82 ............... | 30 h |
| 11. Dr. AUG. KROUŽILKA | ČEHO TŘEBA VĚDĚTI O DRÁZE. 625 ...... | 30 h |
| 12.—13. Dr. K. DOMIN.... | VELIKÁNI ŘÍŠE ROSTLINNÉ. (S 6 obr.) 58.1 . | 60 h |
| 14. Dr. ST. HANZLÍK ..... | POČASÍ A JEHO PŘEDPOVÍDÁNÍ. 5515.9 .. | 30 h |
| 15. Dr. V. JOACHIM...... | PRÁVA A POVIN. OBČANA V OBCI. 342.7 . | 30 h |
| 16. K. DOMORÁZEK...... | SOKOLSTVO. 7964 ......................... | 30 h |
| 17.—19. Dr. F. HREJSA ... | ČESKÁ REFORMACE. 284(437) ............. | 90 h |
| 20. J. KALVA............. | AVIATIKA. 629.13 ........................... | 30 h |
| 21. Dr. A. WIESNER ...... | INFEKCE A DESINFEKCE. (4. vyd.) 614.5 .... | 30 h |
| 22. Dr. J. V. BOHUSLAV.. | POSLEDNÍ VŮLE. 347.672 .................. | 30 h |
| 23. Dr. FR. HÝBL ......... | ŘÍMSKÉ DĚJINY. I. 9(37) .................. | 30 h |
| 24. Dr. V. MLADĚJOVSKÝ | BOJ PROTI DRAHOTĚ. 33 .................. | 30 h |
| 25. Dr. R. MATOUŠ....... | RÁDCE POZŮST. PO ZEMŘ. A PADL. 347.65 . | 30 h |
| 26. Dr. E. VOZÁBOVÁ.... | VÁLKA A RODINA. 355+347.61 ............ | 30 h |
| 27.—28. Dr. J. CHOUR .... | MEZINÁRODNÍ PRÁVO. 341 ................ | 60 h |
| 29. Dr. J. RYBA........... | PRVNÍ POMOC. 613 ........................ | 30 h |
| 30. Dr. AUG. KROUŽILKA | BRANNÁ MOC V MÍRU I VÁLCE. 355 ...... | 30 h |
| 31. Dr. F. POČTA......... | Z MINULOSTI NAŠÍ ZEMĚ. 55 ............... | 30 h |
| 32. Dr. J. JENIŠTA ....... | UMĚLÉ ZDROJE SVĚTELNÉ. 665.1 .......... | 30 h |
| 33. Dr. J. BRANBERGER .. | JAK NASLOUCHATI HUDBĚ. (3. vyd.) 78(02) . | 30 h |
| 34. Prof. Č. VRABEC...... | VÝVOJ HOSPODÁŘSKÉHO ŽIVOTA. 33(09) | 30 h |
| 35. Prof. E. ŠMEJKAL..... | KULTURA DNEŠKA. 3.01»19« ................ | 30 h |
| 36. Dr. Č. KLIER.......... | VŠENÁRODNÍ HOSPODÁŘSTVÍ. 33 ......... | 30 h |
| 37.—38. Dr. K. KROFTA... | MISTR JAN HUS. 922 Hus. ................... | 60 h |
| 39. Dr. K. KAVINA........ | LÁSKA KVĚTIN. (S 8 obrázky.) 58 ........... | 30 h |
| 40. Dr. FR. RAMBOUSEK. | ŠKŮDCOVÉ Z ŘÍŠE HMYZÍ. 59.57:61 ........ | 30 h |
| 41.—42. Dr. BŘ. FOUSTKA | PÉČE O DÍTĚ. 362.7(4) ....................... | 60 h |
| 43. Dr. J. KALLAB ....... | ZLOČIN A TREST. 343 ...................... | 30 h |
| 44. Dr. F. X. HARLAS .... | UMĚNÍ A DOMÁCNOST. 740 ................ | 30 h |
| 45. Dr. A. WIESNER ...... | ZÁKLADY ZDRAVOVĚDY. 613 ............. | 30 h |
| 46. Dr. FR. SMOTLACHA . | ŽIVOT NAŠICH HUB. 58.92 ................. | 30 h |
| 47. Dr. FR. J. RAMBOUSEK | NÁRODOHOSP. VÝZNAM HMYZU. 59.57:33 .. | 30 h |
| 48. Dr. A. SOUKUP ....... | CHEMIE V DOMÁCNOSTI. 54:64 ............ | 30 h |
| 49. Dr. FR. HÝBL ......... | ŘÍMSKÉ DĚJINY. II. 9(37) .................. | 30 h |
| 50. A. SYCHRAVOVÁ .... | RODIČE A DĚTI. 37(023) .................... | 30 h |

| | | |
|---|---|---|
| 51—52. Dr. P. ZENKL | PŘÍRUČKA SPRÁV. MATEŘŠT. Č. I. 491.86-1 | 60 h |
| 53. Dr. O. KUČERA | TELEGRAF. 654 | 30 h |
| 54. Dr. R. ADAMÍK | O POVĚŘE V LÉKAŘSTVÍ. 398.3:61 | 30 h |
| 55. Dr. V. SCHUSTER | BOJ PROTI NEVKUSU. 7.01 | 30 h |
| 56. Dr. B. NĚMEC | O PŮVODU A VÝVOJI ŽIVOTA. 576 | 30 h |
| 57.—59. Dr. P. ZENKL | PŘÍRUČKA SPRÁV. MATEŘŠT. Č. II. 491.86-1 | 90 h |
| 60. Ing. J. VESELÝ | ŽELEZO. 622.341—69.1 | 30 h |
| 61. Dr. FR. LAŠEK | ZUŠLECHTĚNÍ LIDSTVA. 613.71 | 30 h |
| 62.—63. Dr. V. MATHESIUS | WILLIAM SHAKESPEARE. 92 (Shakespeare) | 60 h |
| 64. Dr. L. SCHEINER | BANKY. 332.1 | 40 h |
| 65. Dr. K. WEIGNER | TĚLOVĚDA. (S 50 obr. a 4 barev. příl.) 611.612 | K 1·20 |
| 66. BOH. BAUŠE | DARY MOŘE. 551.46 | 60 h |
| 67. Dr. K. WEIGNER | TĚLESNÁ VÝCHOVA. 613.71 | 40 h |
| 68. B. TREYBAL | DRUŽSTEVNICTVÍ. 338.6 | 40 h |
| 69. Dr. B. ČEJKA | TAJEMSTVÍ ŽIVOTA A SMRTI. 577.2-7 | 40 h |
| 70. Dr. FR. HÝBL | ŘÍMSKÉ DĚJINY III. 9(37) | 60 h |
| 71. MUDr. a PHDr. K. ZÍTKO | KREV, DRAHOCENNÝ POKLAD. 61212 | 40 h |
| 72.—73. Dr. G. PALLAS | SLOVNÍČEK CIZÍCH SLOV. 41.3—91.86 | K 1·— |
| 74. Prof. Dr. J. SEEHÁK | MIKROBY. 576.814 | 40 h |
| 75. Dr. L. JENIŠTA | PRÁVO BOLESTI. 612.884 | 40 h |
| 76. Prof. Dr. FR. MAREŠ | ŽIVOTNÍ ÚČELNOST. 124 | 40 h |
| 77. Prof. Dr. FR. SLAVÍK | NEROSTOPIS ČECH. 549(437) | 60 h |
| 78. Dr. V. VILÍKOVSKÝ | ZEMĚDĚLSKÝ PRŮMYSL. 63 | 40 h |
| 79. Dr. K. DOMIN | KVĚTENA ČECH 53(4371) | 60 h |
| 80. Dr. A. UHLÍŘ | ETHIKA | 40 h |
| 81. Dr. O. KÁDNER | RODINA A ŠKOLA | 40 h |
| 82. Dr. VL. MLADĚJOVSKÝ | SÍLY PŘÍRODNÍ | 40 h |
| 83. Dr. VLAD. RŮŽIČKA | O DĚDIČNOSTI (se 4 obrázky) | 40 h |
| 84. Dr. JAR. BIDLO | KULTURA BYZANTSKÁ | 60 h |

*Sv. 1.-10., 11.-20., 21.-30., 31.-40., 41.-50. a 51.-60. této sbírky spol. váz. po K 5·25. Sv. 61.-70. za K 7·30, 71.-80. za K 7·—. Desky na 10 sv. za K 1·35.*

**(Na všechny tyto ceny připočítává se nyní 10% drahotní přirážka.)**

*Všechny tyto svazky lze koupiti v každém knihkupectví.*

# !! Právě vyšlo !!

# ROMÁN KRÁLOVNY MARIE ANTOINETTY

Napsal H. Freimarck. — S četnými obrázky.

**Brožované za K 5·—, vázané za K 8·75**

**(s 10% drahot. přirážkou brož. K 5·50, váz. K 9·62.)**

Koupiti lze v každém knihkupectví.

*Nakladatelství Jos. R. Vilímka v Praze,*

Spálená ul. 13. — Ve Vídni I., Schottenring 1.

**ZA VZDĚLÁNÍM** — redakcí prof. dra P. Zenkla — vychází čtrnáctidenně ve svazcích po 2—6 arších. Každý svazek jest ukončen. Odebírati lze ve všech knihkupectvích. ◆ Nakladatelství Jos. R. Vilímka v Praze Spálená ulice 13. Filiálka ve Vídni I., Schottenring 1. ◆ Tiskem „Unie" v Praze